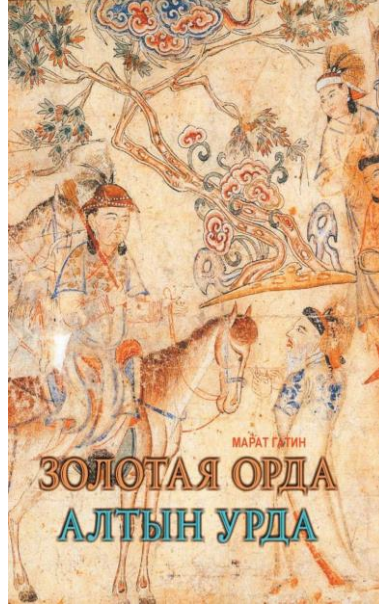

Золотая Орда / Алтын Урда / Zolotaya Orda / Altın Urda / Altın Orda

Marat Gatin, Çev. A.F. Galiyahmetova

Kazan, Tatar Kitap Neşriyatı, 2024, 56 sayfa, ISBN: 978-5-298-04757-9.

Guzel AKHTIAMOVA[‡]

Yazar Marat Salavatoviç Gatin, Altın Orda ve XIII–XIV. yüzyıl Türk-Moğol devletleri tarihi alanında uzmanlaşmış, Rusyalı bir tarihçidir. Tarih bilimleri adaylık derecesine ve doçent ünvanına sahiptir. Kazan Federal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler, Tarih ve Doğu Dilleri Enstitüsüne bağlı Uluslararası İlişkiler ve Dünya Tarihi Yüksekokulu bünyesindeki Tataristan Tarihi, Antropoloji ve Etnografya Anabilim Dalının başkanlığını yürütmektedir. 2006 yılında “XIX–XX. Yüzyıl Alman Tarih Yazımında Cuci Ulsu ve Doğu Avrupa’daki Altın Orda Sonrası Devletlerin Tarihine Dair Sorunlar” başlıklı, tarih yazımı, kaynak bilimi ve tarihsel araştırma yöntemleri alanında kandidatlık (doktora öncesi) tezini savunmuştur.

Kitapta dikkat çekilmesi gereken bir husus, yayın tarihi 2024 olmasına rağmen, geniş okuyucu kitlesine yönelik tanıtım etkinliğinin 18 Nisan 2025 tarihinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Etkinlik, geleneksel Türk çalgıları olan kıl-kobız, dombra ve kuray eşliğinde başlamıştır. Bu eser, yazarın izleyici huzurunda tanıtımı yapılan ilk kitabı olmuştur. Gatin’in belirttiğine göre, eserin ortaya çıkışı, öğrencilerin ders ve seminerlerde yönelttikleri soruların bir sonucudur. Kitap aynı zamanda, toplumda Altın Orda hakkında yerleşmiş mitlerin ve olumsuz algıların çürütülmesini amaçlamaktadır. Marat Gatin, Altın Orda tarihini mümkün olduğunca öz bir şekilde aktarmaya çalıştığını, böylece her okuyucunun bu eseri anlayarak okuyabilmesini hedeflediğini ifade etmiştir.

[‡] Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, guzel.akhtiamova@stu.fsm.edu.tr

Eserde, isminden de anlaşılacağı üzere, Orta Çağ'ın büyük Avrasya devletlerinden biri olan Altın Orda'nın tarihi ele alınmakta; devletin ortaya çıkışı, teşekkül süreci, yükselişi ve nihayetinde çöküşü kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Yazar ayrıca, Altın Orda döneminin Tatar tarihi açısından taşıdığı önemi de gündeme getirmektedir. Çalışmanın dikkat çekici özelliklerinden biri, iki dilli (bilingual) formatta kaleme alınmış olmasıdır; bu durum, eserin daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını sağlamaktadır. Metin, paralel metin düzeninde sunulmuştur: Sayfanın sol tarafında Rusça orijinal metin, sağ tarafında ise onunla eş değer Tatarca çevirisi yer almaktadır. Bu yapı, hem Tatarcanın korunması ve tanıtılması hem de farklı dil topluluklarının metni kolaylıkla takip edebilmesi bakımından önemli bir işlev görmektedir.

Kitap 8 ana başlık altında kaleme alınmıştır. Birinci bölüm, Altın Orda hakkında genel bilgiler sunmakta ve devletin Rusya, Doğu Avrupa ile kuzeybatı toprakları üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de görseller yer almakta olup, özellikle Moğol İmparatorluğu'na ait bir harita ile bölüm desteklenmiştir.

İkinci bölüm, Altın Orda'nın (Cuci Ulusu) oluşum sürecine ayrılmış olup, bu çok katmanlı ve karmaşık sürecin özellikle *Tatar meselesi* bağlamında ele alınmasına odaklanmaktadır. Altın Orda Devleti'nin kuruluşu, 1207'den 1269'a kadar uzanan altmış yılı aşkın bir dönemi kapsamaktadır. Bu süreç, Temuçin'in faaliyetleriyle başlamış ve Cengiz Han soyundan gelen ilk Müslüman hükümdar olarak öne çıkan Berke Han (dönemin Müslüman tarihçileri, Berke'yi İslam'ı kabul eden ilk Cengizli olarak takdir etmişlerdir) döneminde son şeklini almıştır. Altın Orda'nın oluşumuna dair klasik anlatılar genellikle askerî fetih seferleri etrafında şekillenirken, bu bölümde konuya dair yeni ve önemli gözlemler sunulmaktadır. Özellikle dikkat çeken bir olgu, Orta Çağ kaynaklarında Moğolların sıklıkla *Tatarlar* olarak adlandırılmasıdır; oysaki Tatarların Moğol İmparatorluğu'nun yapısı içindeki nüfusu görece sınırlıydı. Bu olguya dair farklı açıklamalar bulunmaktadır. Bir açıklamaya göre, Cengiz Han, Tatarları sıkça öncü birlikler olarak gönderdiği için halk ilk olarak onları görmüş ve bu nedenle yaklaşan kuvvetleri *Tatarlar* olarak tanımlamıştır. Bir başka görüş, Orta Asya'daki göçebe halkların, içlerindeki en etkili ve tanınmış boyun adıyla anılması geleneğine dayanır; bu bağlamda Tatar isminin kullanılması anlaşılır hâle gelir. En ilginç hipotez ise Moğolların kendilerini *Tatar* olarak adlandırmasının, uğursuzluk getirmemesi için düşmanlarının adını kullanma inancına dayandığıdır. Zira rivayete göre, Cengiz Han'ın babasının zehirlenmesinde Tatarların rolünün olduğu düşünülmekteydi. Bu bölümde Moğol hükümdarlarının isimlerinin etimolojisi de incelenmektedir. Örneğin Temuçin ismi Türkçe *temürçi* (demirci) kelimesine dayanmaktadır. Cengiz Han ünvanının da büyük ihtimalle Türkçe kökenli olduğu ve *denizlerin hükümdarı* şeklinde yorumlanabileceği ifade edilmektedir.

Üçüncü bölüm, Altın Orda'nın toprakları ve nüfusu hakkında bilgi sunmakta; ayrıca *Tatar* adının yayılımına dair en önemli verileri içermektedir. Altın Orda, farklı halkların bir karışımını teşkil etmekteydi ve bu halkların ortak dili, XIV. yüzyıla gelindiğinde *Tatar tili* olarak adlandırılan Kıpçak Türkçesiydi. Bu dönemde, yönetici hanedan da artık Türkçe konuşur hâle gelmiştir. Farklı etnik

unsurların varlığı, günümüz Tatarlarının dış görünüşünde de gözlemlenebilir; zira aralarında hem Avrupalı (Avropoid) hem de Moğol (Mongoloid) tipine ait bireyler bulunmaktadır. Bu dönemde *Tatar* terimi, etnik bir anlamdan çok, sosyal bir anlama bürünmüştür. Artık bu ad, Altın Orda'nın askerî ve idari sınıfına mensup olanları tanımlamak için kullanılmaktaydı.

Dördüncü bölüm, *Altın Orda* isminin tarihsel süreçte nasıl yerleştiğine dair bilgiler sunmaktadır. Zira farklı dönemlerde farklı halklar bu devleti çeşitli adlarla anmışlardır: *Batu'nun Yurdu*, *Kuzey Tatarlarının Devleti*, *Berke'nin Ülkesi* gibi. Bu çeşitlilik, devletin adlandırılmasında tarihsel ve kültürel bakış açılarına bağlı olarak oluşmuş farklılıkları ortaya koymaktadır.

Beşinci bölüm, eski Rus topraklarını iki yüzyıl boyunca siyasi egemenliği altında tutan ve tarih yazımında sıkça *Moğol-Tatar boyunduruğu* olarak adlandırılan dönemi ele almaktadır. Bu süreçte Rus toprakları, Altın Orda hükümdarlarına siyasi açıdan bağımlı hâle gelmiş ve vergiye tabi tutulmuştur. Her ne kadar bu dönem, Rus tarih yazıcılığında genellikle olumsuz bir şekilde değerlendirilse de, Altın Orda egemenliği altındaki Rusya'da yerel yasaların, hanedan yönetiminin ve dinî inançların büyük ölçüde korunduğunu da unutmamak gerekir. Bu yönüyle söz konusu dönem, sadece bir baskı ve boyunduruk süreci olarak değil, aynı zamanda belirli bir toplumsal ve idari sürekliliğin yaşandığı bir evre olarak da değerlendirilmelidir.

Altıncı bölüm, Altın Orda'nın kuruluş ve yükseliş dönemini konu edinmektedir. Kuruluş evresi, XIII. yüzyılın ikinci yarısını kapsamaktadır. Bu dönemde başlıca rakip Hülagûoğulları (İlhanlılar), başlıca müttefik ise Memlükler olmuştur. Aynı zamanda Bizans İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Dönemin öne çıkan şahsiyetlerinden biri de 1290'lı yıllarda gücünün zirvesine ulaşan Nogay'dır. Ancak ona karşı çıkan Tokta Han, merkeziyetçi bir iktidar anlayışıyla sahneye çıkmış ve onun döneminde merkezî otorite yeniden tesis edilmiştir. Tokta'dan sonra tahta geçen Özbek Han devri ise Altın Orda'nın klasik anlamda *altın çağı* olarak kabul edilir. Nitekim kaynaklarda bu dönem, *Özbek'in Ülkesi* olarak da anılmıştır. Yükseliş döneminde Altın Orda, 150'den fazla şehirle uluslararası ticaretin önemli merkezlerinden biri hâline gelmiş, aynı zamanda ruhani/entelektüel hayatın da merkezi olmuştur. Bu dönemde devletin dış politikası oldukça aktif hâle gelmiş, farklı coğrafyalardaki pek çok devletle ilişkiler tesis edilmiştir. Ancak Canibek Han döneminde bazı zorluklar baş göstermiştir: Toprakların kuruması, küresel soğuma, veba pandemisi ve siyasi nedenlerle Altın Orda, Akdeniz havzasındaki etkisini büyük ölçüde kaybetmiştir.

Yedinci bölüm, Altın Orda Devleti'nin iç yapısı, yaşam tarzı, yönetim sistemi ve kültürel özellikleri hakkında bilgi sunmaktadır. Tüm topraklar, hanedanlığın farklı kolları arasında, *ulus* adı verilen idari birimlere bölünmüştür. Devletin yaşamında uluslararası ticaret son derece önemli bir rol oynamış, uzun süre boyunca Altın Orda'nın ekonomik gücünü ayakta tutmuştur. Altın Orda, hem maddi hem de manevi bakımdan yüksek düzeyde kültür varlığına sahip, bilimin de geliştiği bir devlettir. Altın Orda şehirlerini ziyaret eden birçok seyyah, bu şehirlerin mimarisine ve genel estetik yapısına hayranlık duymuştur.

Sekizinci bölüm, Altın Orda'nın çöküşü ve dağılışı hakkında bilgi vermektedir. Bu sürecin arkasında hem doğal hem de siyasi nedenler yatmaktadır. Berdi Bek'in kardeş katli ve ardından kısa süre içinde vefatı, taht üzerinde hak iddialarının artmasına ve devletin bütünlüğünün zedelenmesine yol açmıştır. 1359-1380 yılları arasında tam 21 hanın tahta çıkması, istikrarsızlık döneminin bir göstergesidir. Bu gelişmelerin sonucunda devlet, Ak Orda ve Gök Orda olmak üzere ikiye bölünmüştür. Toktamış Han döneminde durum bir nebze toparlandıysa da, devlet Emir Timur'un ağır baskısı karşısında zayıflamaya başlamıştır. Timur'un başarısının arkasında, Altın Orda'nın en hassas noktalarını iyi bilmesi yatıyordu; örneğin transit ticaretin devlet için hayati bir öneme sahip olduğunu fark etmişti. Altın Orda'da düzeni yeniden tesis etmeye yönelik son ciddi girişim Edige Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bu da yeterli olmamış ve nihayet 1502 yılında, Kırım Hanlığı tarafından ağır bir yenilgiye uğratarak Altın Orda tamamen yıkılmıştır.

Sonuç bölümünde yazar, Altın Orda döneminin Tatar halkının tarihi açısından taşıdığı önemi, özellikle de modern Tatar kimliğinin korunması bağlamında ele almaktadır. Yazara göre, günümüz Tatarlarının dili, Altın Orda döneminde şekillenen Kıpçakça temelli bir dilin devamıdır. Ayrıca, Özbek Han zamanında resmî olarak yerleşen İslam dini, Tatar toplumu için birleştirici bir unsur olmuştur. Nihayet, *Tatar* adının etnik bir kimlik olarak tam anlamıyla Altın Orda döneminde yerleştiği de vurgulanmaktadır. Bu bağlamda yazar, Altın Orda mirasının tarihî bir dönemi ifade etmekten başka, çağdaş Tatar ulusunun kültürel ve kimliksel temel taşlarından biri olduğunu da ileri sürmektedir.

Çok sayıda farklı görsel malzemenin kullanılması, kitabın okunmasını daha keyifli hâle getirmekte ve yazarın anlattığı dönemin atmosferine okuyucuyu daha derinlemesine dâhil etmektedir. Bu etki, kaynaklardan yapılan alıntılarla daha da pekiştirilmektedir. Görseller arasında özellikle, Reşîdüddin'in *Câmiu't-Tevârih* adlı eserinden alınan minyatürler öne çıkmaktadır. Kitabın akademik düzeyi yüksek ama aynı zamanda oldukça akıcı bir dille kaleme alındığı dikkat çekmektedir. Bunun muhtemel nedeni, yazarın uzun yıllara dayanan öğretim tecrübesine sahip olmasıdır. Ayrıca, yazarın alandaki derin akademik birikimi, eserde sunulan bilgilerin güvenilirliğini artırmaktadır.

Sonuç olarak, kitap özellikle Tatar diline yaptığı vurgu ile Altın Orda hakkında genel bir bilgi zemini oluşturmakta ve hem geniş okuyucu kitlesine hem de tarihsel ve bilimsel alanlarda çalışan uzmanlara hitap etmektedir. Metnin iki dilli yapısı, doğuştan iki dili birden konuşan okuyucuların gerçekliğini yansıtır gibidir. Bu çalışma sadece Altın Orda tarihiyle ilgilenenler için değil, aynı zamanda Tatar dilini öğrenmekte olanlar için de faydalı bir kaynak niteliğindedir.